

T. G. Masaryk: Otázka sociální [1949]

Referát pro sociologický seminář prof. dra Ludvíka Svobody – 25. října 1949.

Referují: Tatjana Klimentjevová a Ladislav Hejdánek.

(Sv. I., kapitola II., oddíl A:

Marxův vývoj vědecký a filosofický.)

Úvodem.

Každé myšlenkové úsilí má dvojí stránku, dvojí tvář: jednou se obrací k předmětu svého studia, druhou se představuje jako dítě své doby; jedna tvář je jakoby odvrácena od spěchu tohoto světa a plně se soustřeďuje na svůj zvláštní úkol, řeší svůj zvláštní problém a pečlivě ohledává potřebný materiál v tichu knihoven a archivů, v soukromí pracoven a v odděleném světě laboratoří, zatím co druhá tvář generálským okem přehlíží situaci na světovém bojišti, kde zápasí pravda se lží a s omylem, shledává spojence a odhaluje nepřátele a velí vysoko pozvednout prapor vítězství. Velikost vědecká, velikost filosofická není myslitelná bez této dvojí stránky. Pravda nikdy není pouhou ideologií, jež má podpořit morálku bojujících, nýbrž její kořeny jsou v odbornosti, ve vědecké poctivosti, ve skutečné znalosti, v opravdovém vědění. Přesto však není nezaujaté pravdy; vědecké poznání, byť sebeodbornější a sebezpěšnější, nemůže a nesmí být tím posledním, oč nám na světě jde. My musíme na první místo stavět úsilí o lepší svět, o lepší vztahy mezi lidmi, o lepšího člověka. Vědecké poznání nestojí nad tímto úsilím, nýbrž je mu podřízeno – tak jako je každá odbornost podřízena programu, který jí užívá. Ovšem, běda programu, který nedbá odbornosti, který nedbá pravdy. Ale pravdu nepozná ten, kdo nemá program, kdo nemá správný program. O pravdě nerozhoduje jen intelekt, pravda není jen záležitostí intelektuální, nýbrž záležitostí mravní, ano, záležitostí srdce. V tom smyslu je třeba být napřed pro pravdu rozhodnut a teprve potom pravdu poznávat. V tom smyslu je třeba být napřed socialistou a teprve potom vědeckým socialistou, neboť žádné vědecké zkoumání mne nemůže přesvědčit o tom, že se socialistou státi mám. Proto má Masaryk úplně pravdu, říká-li, že Marx byl mnohem dříve socialistou než se stal socialistou vědeckým (OS I. 56 pod čarou).

Ovšem, rozhodnout se pro socialismus – to není nic, co by jaksi spadlo s nebe. A mluvíme-li o mravním rozhodnutí, neznamena to ještě žádnou mystiku ani irracionalitu, nýbrž jenom tolik, že takový čin nemůžeme odvysvětlit. Odmítáme-li však vypočítávat příčiny, které „objektivně“ vedly k Marxovu „subjektivnímu“ rozhodnutí pro socialismus, nevzdáváme se tím nijak úsilí o pochopení, za jakých okolností a z jakých předpokladů se tak stalo. Marxovo rozhodnutí je nám blízké, my s Marxem sympatisujeme, my jeho rozhodnutí schvalujeme – a je to právě tato sympatie, která nám ukládá, abychom radikálně skoncovali s každým převáděním takového rozhodnutí na jakési neosobní „objektivní“ příčiny.

Tím jsme objasnili své hledisko, s nímž přistupujeme k tematiku svého referátu. I když odmítáme jednostranný výklad, rozlišujeme mezi věcmi podstatnými a méně podstatnými. Za nejdůležitější pro pochopení Marxe a jeho učení nepovažujeme rozbor obecných „materiálních ekonomických skutečností“ (Engelsův výraz), nýbrž daleko spíše rozbor speciálních okolností, samotného

Marxe se týkajících. A tu opět pro nás nejsou nejpodstatnější vnější a neosobní příčiny a podmínky, nýbrž osobní důvody, které Marxe k rozhodnutí vedly, a to nikoli všechny, ale především ty, které Marx podržel. Za osobní důvody tu nepokládáme motivy iracionální, nýbrž motivy filosofické; mluvíme o osobním charakteru těchto důvodů proto, že je od Marxovy osobnosti nelze odtrhnout a hlásat abstraktně, neboť v nich Marx navazuje na myšlenkové úsilí minulé. Významu Marxovy filosofie je možno pak porozumět jedině na pozadí filosofie předchozí.

Resumujeme: souhlasíme s Masarykovým postupem od vývoje evropského myšlení přes vývoj Marxův k rozboru nejprve filosofie Marxy, pak jeho učení o společnosti a jejím vývoji a konečně k rozboru marxistické politiky a sociálního programu – za ustavičného sledování všech historických souvislostí, na jejichž pozadí jedině můžeme Marxův zjev správně pochopit. (Poznámka: stále byla řeč pouze o Marxovi. To jen pro zjednodušení vyjadřovací; jméno Engelsovo je přirozeně třeba všude doplnit.)

I. Marx filosofem německým

Masaryk nepřestává zdůrazňovat podstatně německý charakter Marxy (a Engelsovy) filosofie. Tu nejde jen o to, jak oba bojovali za německou svobodu, i když se v Německu nesměli objevit. To Masaryk kladně oceňuje jako konkrétismus:

Marx a Engels ovšem chtěli pracovat pro člověčenstvo celé, ale právě proto pracovali přirozeně i v cizině především pro Německo. (OS II. 153)

Jde především o ráz celého Marxova myšlení, jde o filosofický charakter Marxův, o němž Masaryk prohlašuje, že je podstatně německý. Samotní klasické marxismu nejsou v této otázce jednotni. Tak např. v úvodu k Anti-Dühringovi prohlašuje Engels, že novodobý socialismus

svou theoretickou formou se jeví z počátku jako dále rozvedené, jakoby důslednější pokračování zásad, vyslovených velkými francouzskými osvícenci XVIII. století. (Anti-Dühr. 17)

Když však psal Engels o pět roků později předmluvu k prvnímu vydání Vývoje socialismu od utopie k vědě, v němž uvedená formulace zůstala zachována, prohlásil, že „vědecký socialismus je podstatně německým produktem“ (str. 7). Rozpor ovšem není tak veliký, uvědomíme-li si rozdíl mezi formulacemi „novodobý socialismus“ a „vědecký socialismus“; zvláště pak je třeba pamatovat, že Engels právě onomu „novodobému socialismu“ vytýká nereálnost a proto nevědeckost. Nicméně však pramenem tohoto, byť nevědeckého socialismu je francouzské osvícenství; a uvážíme-li, že vědecký socialismus nemohl než navazovat na socialismus nevědecký, zůstává přece jenom s podivem, jak mohl Engels tak rigorosně prohlásit vědecký socialismus za produkt podstatně německý.

Měl-li se socialismus stát vědou, musil býti nejprve postaven na reálnou půdu. (Anti-Dühr. 20)

Tak uzavírá Engels; nám nezbyvá než se ptát, jak se to mělo stát. To objasňuje sám Engels hned v následujících řádcích: byla to novější německá filosofie, vrcholící v Hegelovi, a hlavně jí obnovená dialektika, která to měla dokázat. V souhlase s tím píše potom Lenin ve svých Třech zdrojích:

Marxovo učení ... je zákonitým dědicem toho nejlepšího, co vytvořilo lidstvo v XIX. století v podobě německé filosofie, anglické politické ekonomie a francouzského socialismu. (str. 57)

Lenin tedy pojímá odpověď tak, že německá filosofie je pouze jedním ze zdrojů vědeckého socialismu vedle francouzského socialismu a anglické politické ekonomie; naznačuje tedy jinými slovy, že německá filosofie oplodnila, zušlechtila onen francouzský „nevědecký“ socialismus. Lze se však takto omezit při výkladu Engelsových slov:

My, němečtí socialisté, jsme hrdi na to, že odvozujeme svůj původ nejen od Saint-Simona, Fouriera a Owena, nýbrž i od Kanta, Fichtea a Hegela. (Vývoj social. str. 7.),

Lze skutečně přičíst německé filosofii jenom tu funkci k dobru, že vědeckému socialismu dodala nezbytnou dialektiku? Jistě nikoli; už proto ne, že Marxova dialektická metoda nejen není totožná, nýbrž podle vlastních jeho slov je přímým opakem metody hegelovské (Kapitál I., Doslov k II. německému vydání). Německá filosofie, jmenovitě Feuerbach poskytl Marxovi ještě jinou zbraň, totiž materialismus. Ale nehledě k tomu, že také francouzská filosofie materialistická měla svůj vliv, ptáme se, zda sama myšlenka socialismu přicházela jediné z Francie a zda skutečně byla německému myšlení tak cizí. Masaryk tvrdí, že nikoli; v tomto svém tvrzení se ovšem nebude moci, jak se zdá, dovolat přímého svědectví se strany Marxovy a Engelsovy. Ale Masaryk tak činit ani nechce; naopak soudí, že Marx nesprávně odhadl svou souvislost s myšlením cizím:

Marx, jako jiní, byl unesen vlivy francouzskými a anglickými. Ale přeceňoval je a zvláště přeceňoval jejich působení na sebe samého. Je bez odporu, že Saint-Simon, Proudhon, Fourier a jiní – dříve již Voltaire, Rousseau – a stejně pak Angličané (mezi nimi později také Darwin) měli na Marxe vliv značný; ale přes to vždycky Marx zůstával heglorcem a filosofem podstatně německým. Vliv francouzský se proto časem téměř všecek ztratil. (OS I. 58)

Zvláště pak v otázce samého socialismu soudí Masaryk na kořeny podstatně německé:

Svůj socialism má Marx také z Feuerbacha a z filosofie německé; socialism francouzský a anglický zesilují jen původní základ domácí a myšlení vlastní. (str. 57)

Tu ovšem nezbyvá než podniknout zkoumání, nakolik bylo německé myšlení sociální a nakolik se mohlo stát základem Marxova socialismu. To by vyžadovalo rozbor pokantovské filosofie a zároveň rozbor Marxova socialistického myšlení, nakolik mají německé myšlenkové motivy význam pro myšlení Marxovo. Taková práce by přirozeně přesahovala rámec našeho referátu a proto se omezíme na stručný přehled po území, jež by bylo třeba řádně prozkoumat.

II. Německá filosofie je sociální

Masaryk nesouhlasí s Marxovým a Engelsovým ustavičným vytýkáním, jak je německá filosofie proti anglické a francouzské mlhavá, nepraktická, neživotná; jistě takové výtky nejsou zcela plané, ale jsou prý jistě přepjaté.

Německá filosofie je už od XVIII. století historická (Herder, Lessing) a v XIX. století je sociální a pořád sociálnější (Fichte, Hegel a jiní). Není pravda, že si života nevšímá. (OS I. 57)

Už Kant prý obracel moderního člověka k praxi, když pravý význam života a celého světa viděl v mravnosti. A na tom základě, říká Masaryk, tímto směrem se nese po Kantovi filosofie všecka. Zde tedy přičiníme několik poznámek.

Kantova filosofie nese ještě všechny znaky osvícenství; především je pro něho věda téměř synonymem pro přírodovědu matematického charakteru a matematicko-přírodovědecká metoda je mu vlastní vědeckou methodou par excellence. Ale je tu přece rozdíl: Kant vede této metodě určité hranice. Vedle přírody a nad ní je tvůrčí Já se svými kategoriemi, nazíracími formami a svědomím; a pro ně už nevystačíme se starými pojmy přírodnickými. S tímto Já se objevuje nový, docela odlišný svět, svět intelligibilní, svět svobody, oblast náboženská a mravní. Tak Kant uvolňuje místo nepřirodním vědám: právnictví, státovědě a historii. A nezůstává u toho; Kant zakládá i nové pojetí dějin, které se musejí stát dějinami lidského vývoje, tj. dějinami člověka, který postupně naplňuje své poslání, stát se svobodným. Tím ovšem přestávají být dějiny pouhým sledem událostí a dostávají smysl duchovní, transcendentální povahy. V tomto bodě pak navazuje celá romantická filosofie německá, která znamená reakci proti duchu osvícenství 18. století.

Proto Masaryk nechce posuzovat Fichteův noetický subjektivismus školsky a říká, že z něj slyší také mravní a politické sebevědomí muže, jenž se postavil Napoleonovi. (Str. 57–58./ Masaryk vidí, jak Fichte buduje vedle své idealistické theorie filosofii po výtce sociální a politickou, a jeho vystoupení proti Napoleonovi je Masarykovi dokladem, že tato filosofie měla i svůj praktický rys.(30) Toto Masarykovo posouzení Fichtea souhlasí s tím, že např. jeho první spis „Die Kritik aller Offenbarung“ je psán úplně v duchu Kantova eticismu; souvislost tedy zřejmá. Důležité je také, že v roce 1793 např. psal Fichte o mravním oprávnění revoluce.

A zvláště jasná je situace u Hegela. Masaryk jenom naznačuje:

Kdo se ohlédne po vědecké činnosti německé, kdo si připomene, jak německá filosofie a zvláště filosofie dějin pracovala k národnímu uvědomění, ten snadno postřehne, trvám, mezi spekulacemi a la Hegel a řekněme mezi Bismarckovou politikou krve a železa organickou spojitost a vnitřní příbuznost. (OS I. 58)

Nyní nám může svitnout, proč Masaryk tolik usiluje ukázat, že Marx je filosofem podstatně německým. Být podstatně německým totiž znamená zároveň být poplatným té tradici, která má vnitřní příbuznost s Bismarckovou politikou krve a železa. Takový je tedy podle Masaryka sociální charakter německé filosofie. Abychom k věci blíž pronikli, postupme k otázce náboženské.

III. Sekularisované náboženství

Mějme stále na mysli, že ona německá filosofie novější doby, o níž je stále řeč, je charakterisována jmény Kant, Herder, Fichte, Schelling, Hegel – co filosof, to protestant. Masaryk výslovně souhlasí, že je Kant zván filosofem protestantismu a že německá filosofie je označována za protestantskou (Rusko a Evr. II. 625). Masaryk dokonce Feuerbacha uvádí jako představitele evropského protestantismu, který revolucionuje ruské pravoslaví. (dtto, 687) Pro tento (ne už ryze náboženský) protestantismus jsou mu především dva znaky charakteristické: aktivismus a subjektivismus (tamtéž). Je-li možno německou filosofii nazvat protestantskou, znamená to tedy, že i ona je vyznačena podobným charakterem. Naznačme souvislosti ostřeji než činí Masaryk.

Subjektivismus kantovský je na prvním místě ethický a teprve na druhém místě noetický; primát, jak známo, drží praktický rozum. Jak se však náboženství postupně stávalo problematičtější, ustupoval i ethický akcent akcentu noetickému: již Fichte znamená na rozdíl od Kanta příkrý idealismus. Tu ovšem kantovské Já svědomím nadané se nafoukne do absolutních rozměrů a objevuje se i u Hegla. Absolutní duch však nutně musel znamenat přechodnou fázi: už Hegel mluví o objektivním duchu, který v jeho terminologii znamená společnost. Ve stejném smyslu prohlašuje Feuerbach za úkol nové doby humanisaci boha (Vermenschlichung Gottes); vývoj dovršuje Marx. To je smyslem Masarykovy zkratky:

Vývoj tohoto nového názoru je vyznačen jmény: Hegel – Feuerbach – Marx; pantheism – humanism – socialism; Bůh – člověk – proletář. Heglovský bůh je Marxem demokratisován, socialisován, proletarisován. (OS I. 59)

Přitom stále hlavním problémem bylo náboženství; sám Marx v úvodu ke Kritice Hegelovy filosofie práva říká: kritika náboženství je předpokladem veškeré kritiky. Sám však pokládá alespoň pro Německo tuto kritiku za ukončenou.

IV. Positivismus

Stejnou téměř měrou, jakou zdůrazňuje německost Marxovy filosofie, podtrhuje Masaryk význam pozitivismu pro Marxovo myšlení. I tento positivismus má ovšem domácí německé kořeny.

Značný positivistský prvek je mimo Hegla ve Feuerbachově materialismu a zejména v jeho theorii náboženství. Řekl jsem už, že Feuerbach v tom pokračuje v Humovi, a Hume, je otcem moderního pozitivismu. (OS I. 51)

Působil ovšem i positivismus francouzský, především proto, že byl vypracovanější a přesnější; přesto však jenom navazoval na domácí vývoj Marxův. A později v Anglii se oba zakladatelé vědeckého socialismu utvrdili v pozitivismu ještě silněji. Masaryk je přesvědčen, že ve filosofickém a vědeckém vývoji Marxově, má positivismus důležitost hlavní. (Str. 52.)

Jeví se to především v tom, že vedl Marxe k důkladnějšímu studiu ekonomiky:

V tom právě se jeví positivismus Marxův, že přestává filosofovat in abstracto a filosofuje in concreto, to jest v svém speciálním oboru, v ekonomice. ... Marx filosofoval svou ekonomikou. (Str. 55.)

S pozitivismem souvisí historismus; ten opět původu domácího, hegelovského, byl posílen vlivy francouzskými.

V. Závěr

Masarykovi – a ovšem ani nám – nešlo o žádné filosofické zhodnocení Karla Marxe a Bedřicha Engelse. Úkolem bylo nastínit perspektivu, která bude v dalším sloužit při skutečném rozboru Marxova a Engelsova učení. U Masaryka najdeme obrovské množství detailních záběrů; hlavní linie však jako by chyběla. Proto jsme se pokusili vyzdvihnout věci podle našeho soudu nejdůležitější a zároveň ne na první pohled zcela patrné. Tedy resumujeme:

Marxův filosofický základ je ve filosofii Hegelově; Hegel měl na Marxe vliv největší a rozhodující. Zároveň vystupuje Marx jako Feuerbachovec, člen hegelovské levice; vliv Feuerbachův na Marxe byl po Hegelovi nejsilnější. Socialismus Marxův vyrostl převážně z filosofie německé, především z Feuerbachova humanismu. Odtud také má Marx naturalismus a materialismus. V kritice náboženství obnovuje Feuerbach Humův pozitivismus; ten má potom pro Marxe význam podstatný. Marx se navíc podobá Humovi i svým racionalismem. Také revoluční prvky jsou odkazem myšlení německého, zvláště Feuerbacha.

Tím jsou připraveny zároveň Masarykovy pozice kritické a polemické. V dalších kapitolách zahájí Masaryk útok proti pozitivismu a historismu, proti německému romantismu (v otázce mas a třídního boje), proti hegelianství (v otázce státu) a proti materialismu (v ethice). Soudím, že odpověď o chronické krizi veškerého marxismu je už latentně obsažena v tomto počátečním Masarykově rozvrhu; bylo by však neúčelné zacházet už nyní tak daleko, když jsme teprve na počátku seminární četby.